

H. Smit

Idenburg, Colijn en De Graeff

Het einde van de ethische politiek¹

Ruim een halve eeuw geleden, in 1958 promoveerde B.J. Brouwer aan de VU op een proefschrift over de houding van Idenburg en Colijn tegenover de nationalistische beweging in Nederlands-Indië.² Voor het zover was schreef de promovendus enthousiast aan Gerretson dat het hem waarschijnlijk zou gelukken om de heer Puchinger als opponent bij zijn promotie te betrekken.³ Of Brouwers enthousiasme na afloop van de plechtigheid nog even groot was waag ik te betwijfelen want Puchinger brandde in zijn oppositie Brouwers proefschrift tot de grond toe af en dat deed hij even later in twee bladen nog eens dunnetjes over.⁴ Hoe diep de verontwaardiging bij Puchinger zat bleek wel uit het feit dat hij nota bene een kleine dertig jaar later Verkuyl nog op de vingers tikte omdat die het waagde Brouwers studie ‘buitengewoon goed gedocumenteerd’ te noemen.⁵ Zoiets mocht kennelijk niet gezegd worden en het werd dan ook geschrapt in de tekst, die Verkuyl had aangeleverd. Waarom was Puchinger zo boos?

Het was met name de voortdurende vergelijking van Idenburg met Colijn, die zijn ergernis had opgewekt. De historicus had niet te vergelijken en nog veel minder te veroordelen maar hij diende zijn personages te begrijpen en te plaatsen in het raam van hun tijd. Dat laatste had Brouwer nagelaten. Hij had Colijn de maat genomen met een naoorlogse meetlat en met de wijsheid achteraf van iemand, die de afloop van het drama kent. Erger nog was het volgens Puchinger dat Brouwer was bezweken voor de geest van de ‘Leidse school’. Indologen die in Leiden studeerden werden opgeleid in een humanistisch democratische geest. Leiden ging uit van het revolutionaire beginsel van het zelfbeschikkingsrecht en daarmee werd de basis gelegd voor de Indonesische revolutie.⁶

¹ Voordrecht gehouden bij het symposium ‘Van ethische politiek naar dekolonisatie’, op woensdag 9 mei 2012 aan de Vrije Universiteit

² B.J. Brouwer, *De houding van Idenburg en Colijn tegenover de Indonesische beweging* (Kampen, 1958).

³ Nationaal Archief (NA), Coll. Gerretson.

⁴ Hierover: H.J. Langeveld, *Dit leven van krachtig handelen. Hendrikus Colijn 1869-1944* (Amsterdam, 1998), deel 1, 458 nt.

⁵ De betreffende woorden kwamen voor in het concept van Verkuyls ‘De spanning tussen westers imperialisme en kolonialisme en zending in het tijdperk van de “ethische koloniale politiek”’, een bijdrage aan: J. de

Bruijn (red.), *Een land nog niet in kaart gebracht. Aspecten van het protestants-christelijk leven in*

Nederland in de jaren 1880-1940 (Amsterdam, 1987). De briefwisseling met

Puchinger d.d. 22 december

1986 in HDC, Coll. Verkuyl, nr 28.

⁶ Hierover o.m: Langeveld, *Dit leven*, 356-363.

Tegenover ‘Leiden’ stond ‘Utrecht’ met Gerretson. ‘Utrecht’ huldigde de historisch democratische opvatting en ging uit van de door God geleide loop van de geschiedenis, die Nederland en Indië had samengebracht.⁷ Nederlands verantwoordelijkheid voor Indië mocht niet opgeofferd worden aan het revolutionaire zelfbeschikkingsrecht, alsof ieder volk vanzelfsprekend het recht had om naar eigen goeddunken een staat te stichten. ‘Wat God samengevoegd heeft, scheidt de mens niet’, zou Colijn later zeggen.⁸ Die opvattingen had Brouwer volgens Puchinger volstrekt onvoldoende meegewogen en mede daarom moest Colijn het iedere keer afleggen tegenover Idenburg, die zoveel meer begrip gehad zou hebben gehad voor het Indonesische nationalisme.

Ik heb Brouwers proefschrift nog eens doorgenomen en ontkom niet aan de vraag of Puchingers toorn billijk ontstoken was. Zeker – Brouwer geeft een aantal voorbeelden van accentverschillen tussen Idenburg en Colijn. Maar minstens zo vaak onderstreept Brouwer dat Idenburg en Colijn het in grote lijnen met elkaar eens waren. Zo zouden Colijns koloniale beschouwingen in Saevis de volledige goedkeuring van Idenburg hebben gehad.⁹ En Idenburg had zich, voorzover Brouwer wist, tegenover derden nooit minder waarderend uitgelaten over Colijns koloniale opvattingen.¹⁰ Zou Puchinger in zijn brandende ijver om Colijn te verdedigen toch niet een beetje op de verkeerde vijand geschoten hebben en had hij niet met evenveel recht Brouwer kunnen zien als een bondgenoot, die de eenheid tussen Colijn en Idenburg nog eens had onderstreept?

Dat beeld van eensgezindheid tussen Colijn en Idenburg heeft zich in ieder geval stevig genesteld in diverse historische beschouwingen. Sterker nog: op verschillende plaatsen treffen we de opvatting aan dat Idenburg vanaf 1918, het jaar van de befaamde ‘novemberbeloften’ van gouverneur-generaal Van Limburg Stirum, volkomen onder invloed was gekomen van Colijn en dat hij mede daardoor een omslag in reactionaire richting zou hebben gemaakt.¹¹ L.

⁷ Instructief op dit punt is de inaugurele oratie van Gerretson: “De historische vorming van den bestuursambtenaar”. Hierover o.m.: E. Henssen, *Gerretson en Indië* (Groningen, 1983), 70 e.v..

⁸ *De Standaard* 20/21 mei 1941.

⁹ Brouwer, *De houding.*, 180.

¹⁰ Brouwer, *a.w.*, 32.

¹¹ In november 1918 deed gouverneur-generaal Van Limburg Stirum de zogenaamde ‘novemberbeloften’.

Daarbij werd aan de Volksraad (het pas geïnstalleerde ‘proto-parlement’ van Nederlands-Indië) een belangrijke verschuiving van bevoegdheden toegezegd. Idenburg, op dat moment minister van Koloniën, meende dat Van Limburg Stirum onmiddellijke invoering van een parlementair stelsel bedoelde en hij keurde mede daarom de toezeggingen van de gouverneur-generaal scherp af. Volgens hem was het niet anders dan zwichten voor de revolutie. Hierover o.m: Bob de Graaff en Elsbeth Locher-Scholten, *J.P. Graaf van Limburg Stirum 1873-1948. Tegendraads landvoogd en diplomaat* (Zwolle, 2007), 207-215/229-234.

de Jong drukt zich wel het meest gedecideerd uit als hij zegt dat Idenburg dank zij Colijn in 1918 in conservatief vaarwater was terecht gekomen en ontrouw was geworden aan de idealen, die niemand vuriger had beleden dan hij.¹² Van den Doel noemt Idenburg zelfs een ‘bekeerling’; vooruitstrevend begonnen en overtuigd aanhanger van de ethische politiek, maar nu onder invloed van Colijn omgezwaaid naar een behoudzuchtige koers.¹³ J.J.P. de Jong maakt gewag van de omslag bij Idenburg, die vanaf 1918 volkomen op het kompas van Colijn zou varen.¹⁴ En ook ik zelf heb geschreven dat er geen sprake was van wezenlijke verschillen tussen de gedachten van Idenburg en Colijn.¹⁵ Zo’n bewering zou ik vandaag niet meer aandurven.

Want de brieven van Idenburg aan gouverneur-generaal De Graeff, die tot nog toe in het bezit waren van De Graeffs schoondochter, roepen een heel ander beeld op. De eerste stelling die meteen al sneuvelt is dat Idenburg zich tegenover derden nooit negatief over Colijns koloniale opvattingen zou hebben uitgelaten. Het is integendeel opvallend hoe Idenburg juist tegenover een derde en dan nog wel een betrekkelijke buitenstaander als de remonstrantse vrijzinnig-democraat De Graeff eigenlijk voortdurend afstand neemt van Colijn.

Dat begint al in 1920. De Graeff die vurig gehoopt had Van Limburg Stirum op te volgen als gouverneur-generaal was er op dat moment zeker van dat Idenburg de voorkeur gaf aan Colijn. Maar daarin leek hij zich toch te vergissen, want even later liet Idenburg hem weten dat hij er niet van overtuigd was dat ‘thans Colijn de meest gewenschte zou zijn’.¹⁶ Veelzeggender nog was dat Idenburg in 1925 een actieve lobby startte voor de kandidatuur van De Graeff als GG. Daarbij moet dan ook nog bedacht worden dat uitgerekend De Graeff een overtuigd aanhanger was van de progressieve lijn van Van Limburg Stirum; een lijn die door Colijn radicaal werd afgewezen.¹⁷ Colijn vroeg dan ook aan Idenburg of De Graeff niet te ‘ethisch’ zou zijn. Idenburg antwoordde dat De Graeff niet anders zou zijn dan hijzelf was geweest.¹⁸ Na de val van Colijns kabinet in 1925 hervatte Idenburg zijn actie voor De Graeff en met succes want in 1926 kreeg De

¹² L. de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag, 1969-1991) deel 11a, 258.

¹³ H.W. van den Doel, *Het rijk van Insulinde. Opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie* (Amsterdam, 1996), 216/8.

¹⁴ J.J.P. de Jong, *De waaier van het fortuin. Van handelscompagnie tot koloniaal imperium. De Nederlanders in Azië en de Indonesische archipel* (Den Haag, 1998), 478..

¹⁵ Herman Smit, *Gezag is gezag... Kanttekeningen bij de houding van de gereformeerden in de Indonesische Kwestie* (Hilversum, 2006), 184.

¹⁶ Idenburg aan De Graeff 19 september 1920. HDC, coll. De Graeff-Bijl de Vroe (in coll. Idenburg).

¹⁷ Zie de brief van Colijn d.d 6 september 1920 aan minister Simon de Graeff, waarin hij een kandidatuur voor het ambt van gouverneur-generaal afwees. Onder geen beding wenste Colijn de politiek van Van Limburg Stirum voort te zetten liet hij weten. Herman Smit, *a.w.*, 47.

¹⁸ Idenburg aan De Graeff 13 oktober 1925. Ibidem..

Graeff de fel begeerde post in Buitenzorg. In het vervolg liet Idenburg bij verschillende gelegenheden weten dat Colijns inzicht in koloniale zaken niet met het zijne overeenkwam.¹⁹ En op een bepaald moment schreef hij zelfs dat het niet ‘verstandig zou zijn om te varen op het kompas van Colijn’.²⁰

Die laatste opmerking maakte Idenburg naar aanleiding van het verschijnen van Colijns Koloniale vraagstukken van heden en morgen.²¹ De meningsverschillen tussen Idenburg en Colijn naar aanleiding van Colijns boekje zijn onder meer door Brouwer en Langeveld duidelijk in kaart gebracht.²² De oprichting van de Volksraad zag Colijn als een fundamentele vergissing. In plaats van de medezeggenschap van onderaf te organiseren was men van bovenaf begonnen. De Volksraad dreigde nu te ontaarden in een vergaarbak van gefrustreerde nationalisten, die de regering naar hartenlust konden aanvallen zonder zelf ooit de verantwoordelijkheid te hoeven overnemen. De Indische regering was volgens Colijn de gevangene geworden van de Volksraad.

Dat Idenburg het hiermee volledig oneens was en de Volksraad in tegenstelling tot Colijn beschouwde als een nuttig platform was al eerder bekend. Maar uit de brieven, die onlangs boven water zijn gekomen, moeten we bovendien afleiden dat Idenburg compleet verrast was en nogal onaangenaam ook, door het feit dat Colijn zijn denkbeelden juist nu wereldkundig ging maken. Aan De Graeff schreef hij tenminste: ‘Nu verneem ik dat Colijn met grooten spoed een boek schrijft om aan te toonen dat het stelsel van den S[taats] I[nrichting] niet deugt en dat de V[olks] R[aad] weg moet.’²³ Idenburg vond de suggestie om de hele staatsinrichting van Indië te herzien hoogst ongelukkig en Colijns bewering dat de Indische regering geen stap meer durfde te zetten zonder eerst het fiat van de Volksraad te hebben verkregen, was in zijn ogen niet anders dan een ‘legende’, die Colijn hardnekkig volhield.²⁴ Opheffen of ontmantelen van de Volksraad zou volgens Idenburg het laatste restje van vertrouwen bij de coöperatieve nationalistengewegnemen en tot nog meer verbittering leiden. Vandaar zijn waarschuwing om niet op het kompas van Colijn te varen.

Colijns boekje verscheen midden in de hoog oploeiende discussies over het herstel van de ‘Inlandse meerderheid’ in de Volksraad. De Tweede Kamer had in 1925 het oorspronkelijke voorstel om de Indonesiërs een meerderheid te bezorgen geamendeerd.²⁵ De Graeff had dat ervaren als een klap in het gezicht van de goedwillende nationalistengewegnemen. Om hun vertrouwen terug te winnen zette hij alles op alles om de Indonesiërs hun meerderheid terug te geven. Hoewel Idenburg twijfelde of het moment wel zo verstandig gekozen was bleef hij De Graeff op dit punt trouw steunen en trachtte hij politici van de rechterzijde te winnen voor het standpunt van De Graeff. Bij de

¹⁹ Idenburg aan De Graeff 29 november 1927. Ibidem.

²⁰ Idenburg aan De Graeff 8 maart 1929. Ibidem.

²¹ H. Colijn, *Koloniale vraagstukken van heden en morgen* (Amsterdam, 1928).

²² Langeveld, *Dit leven*, 369-386.

²³ Idenburg aan De Graeff 8 mei 1928. HDC, coll. De Graeff-Bijl de Vroe.

²⁴ Idenburg aan De Graeff 26 december 1928. Ibidem.

²⁵ Over de kwesie van de ‘Inlandse meerderheid’ o.m.: P.J. Oud, *Het jongste verleden. Parlementaire geschiedenis van Nederland* (Assen, 1968) deel 2, 242-259.

Katholieken gelukte dat, maar niet bij Colijn. Die bleef tegen en met hem de hele antirevolutionaire Eerste Kamerfractie. Tot teleurstelling van Idenburg, die zich bovendien ergerde aan de manier waarop Colijn de kritiek op zijn boek pogde te weerleggen. Cynisch schreef hij aan De Graeff dat wij kennelijk allemaal in het boek iets anders hadden gelezen dan de auteur had bedoeld.²⁶ Zo'n voorstelling van zaken was volgens hem niet anders dan zelfmisleiding van Colijn.

Een heftige botsing tussen Colijn en de De Graeff vond plaats in 1931 tijdens het proces tegen Soekarno. Kiewiet de Jonge, de vertegenwoordiger van de Indische regering, had de beklagde bij die gelegenheid in de rechtszaal een hand gegeven. De hele Nederlandse pers in Indië ging te keer over dat gebaar; het zoveelste symptoom van de huilerige ethische politiek en een rechtstreeks gevolg van het slappe beleid van De Graeff. In de Eerste Kamer ontzag Colijn zich niet om de gouverneur-generaal, die achter zijn ambtenaar was blijven staan, rechtstreeks aan te vallen. De Graeff vond dit niet alleen zeldzaam unfair van Colijn, maar staatsrechtelijk gezien ook een fout van de eerste orde. De minister hoorde aangesproken te worden en niet de GG.²⁷ Ook in dit geval koos Idenburg de kant van De Graeff en hij betreurde het dat Colijn niet wat meer had nagedacht alvorens zijn afkeurende oordeel te geven.²⁸ Idenburg vond het ook onbegrijpelijk dat Colijn ondanks de wereldcrisis en harde bezuinigingen die daarmee gepaard gingen bleef aandringen op bestuurshervormingen in Indië. Afgezien van de hoge kosten waarmee het instellen van nieuwe bestuurlijke lichamen gepaard zou gaan, zette Idenburg ook vraagtekens bij het overpoten van allerhande westerse instellingen (zoals provincies) naar een oosters land. Maar hij wist dat de bestuurshervorming nu eenmaal 'een hobby' was van Colijn, die met zijn politiek van decentralisatie de nationalistische beweging hoopte te versplinteren volgens het adagium: 'verdeel en heers'.²⁹

De afstand tussen Idenburg en Colijn komt wel het meest sprekend naar voren in hun verschillende appreciatie van het verzoeningsgezinde beleid van De Graeff. Idenburg prees De Graeff bij herhaling om zijn 'wijs beleid', waardoor hij het vertrouwen van de Inlandse bevolking had weten te herstellen.³⁰ Voor Colijn – steeds meer in de ban van de laat-koloniale ideologie van de 'Rijkseenheid' – waren nationalisten, maar ook ethici als De Graeff als het er op aankwam toch niet veel meer dan slopers van het koninkrijk. Dat bleek wel uit de kritiek, die De Standaard rondom 1929/1930 begon te uiten op De Graeff.³¹ Het bleek zo mogelijk nog duidelijker uit de lof, die De Graeffs opvolger De Jonge bij diens afscheid in 1936 toegezwaid werd. Onder diens bewind, zo citeerde De Standaard met kennelijke instemming de koloniale pers, was de zon weer gaan schijnen en werd er eindelijk weer vaste leiding gegeven.³² Dat laatste kon moeilijk anders worden uitgelegd dan als een trap na in de richting van De Graeff en impliciet ook als een definitief afscheid van de ethische politiek.

²⁶ Idenburg aan De Graeff 11 mei en 8 juli 1929. HDC, coll. De Graeff-Bijl de Vroe.

²⁷ Idenburg aan De Graeff 26 februari 1931. HDC coll. Idenburg 7 A II 8.

²⁸ Idenburg aan De Graeff 3 april 1931. HDC, coll. De Graeff-Bijl de Vroe.

²⁹ Idenburg aan De Graeff 4 maart 1931. Ibidem.

³⁰ Idenburg aan De Graeff 3 april, 12 mei en 24 juni 1931. Ibidem.

³¹ Nrs van 30 oktober, 1 en 6 november 1929.,

³² *De Standaard* 4 maart 1936.

Laten we alle nuancering achterwege dan lijkt ‘Hollandisme’ – een term die onder meer door de missionaire predikant Zuidema werd gebruikt – veelszins het ‘Leitmotiv’ te zijn geweest voor Colijn.³³ Voor hem bestond Indië toch eigenlijk ten bate van Nederland, zoals de suikerpot er was voor de mieren.³⁴ Bij Idenburg treft ons net als bij De Graeff veel meer de zorg voor land en volk van Indië. Nederland behoorde er te zijn ten bate van Indië. Daarom was voor Idenburg bij voorbeeld uitbreiding van het onderwijs niet anders dan voldoen aan de terechte verlangens van de inheemse bevolking. Colijn, redenerend vanuit het Hollandse belang, zag zo’n uitbreiding als een catastrofale ontwikkeling. Het versterkte alleen maar de gelederen van de potentieel revolutionairen. Voor Idenburg werd het geestelijk heil van het Indonesische volk gaandeweg de voornaamste rechtvaardiging van onze aanwezigheid in Indië.³⁵ Het lijkt geen twijfel dat hij daarbij voor alles dacht aan aanvaarding van het christelijk geloof.

Een tweede verschil was gelegen in het negeren van de toekomst van Indië. Over die toekomst maakte Idenburg zich grote zorgen. Al in 1924 schreef hij aan De Graeff dat het wachten was op het moment dat de bevolking ‘de hekken omver zou lopen’.³⁶ Vandaar ook zijn herhaalde adviezen aan De Graeff en aan minister Simon de Graaff om studie te maken van de situatie in Brits-Indië, waar de Engelsen te maken hadden met een steeds omvangrijker nationalistische beweging en stappen zetten op de weg naar ontvoogding. Simon de Graaff zag het nut van een dergelijke studie niet in. Maar ook bij zijn opvolger op Koloniën, Colijn komen we geen initiatieven tegen om de verhouding tussen moederland en kolonie te moderniseren. Enerzijds erkende Colijn wel de mogelijkheid dat de ‘band tussen Nederland en Indië misschien eenmaal blijken [zou] niet langer behouden te kunnen worden’.³⁷ Maar tegelijkertijd noemde hij het gefilosofeer over de onbekende toekomst van Indië ‘onbeduidend geteut’. Beter was het om de loop der dingen af te wachten en de uitkomst over te laten aan God.³⁸ Dat Godsvertrouwen belette Colijn intussen niet om rotsvast te geloven dat het machtswoord van Nederland voldoende zou zijn om Indië binnen het koninkrijk der Nederlanden te houden. Het Nederlandse gezag moest even stevig gefundeerd zijn als de Mont Blanc in de Alpen.

Dat negeren van de toekomst was de grootste zorg van een van de belangrijke architecten van de ethische politiek, K.F. Creutzberg – vanaf 1912 medewerker van Idenburg op onderwijsgebied en tot 1929 als vice-

³³ S.U. Zuidema in *De Banier* van 1 juni 1939. *De Banier* was het orgaan van de Christelijk Staatkundige Partij.

³⁴ De uitdrukking komt voor in Colijns *Koloniale vraagstukken*, 124. Soekarno maakte in zijn verdediging voor de landraad in Bandoeng dankbaar gebruik van deze uitdrukking om daarmee de uitbuiting van Nederlands-Indië door het Nederlandse kapitaal te illustreren.

³⁵ Zie de toespraak van Idenburg voor het studentencorps van de VU in 1931. De tekst in G.J. Schutte, *de Vrije Universiteit en Zuid-Afrika* (Zoetermeer, 2005), 259-262.

³⁶ Idenburg aan De Graeff 30 april 1924. HDC, coll. De Graeff-Bijl de Vroe.

³⁷ H. Colijn, ‘Hoofdlijnen onzer koloniale politiek’ in: *Anti Revolutionaire Staatkunde* 8ste Jrg. 1932.

³⁸ *Ibidem*.

president van de Raad van Nederlands-Indië steunpilaar van De Graeff. Als geen ander was Creutzberg zich bewust van de spanningen binnen de ethische politiek. Toewerken naar zelfbestuur kon niet anders betekenen dan de basis leggen voor onafhankelijkheid; dus liquidatie van de koloniale verhouding.. Vlak voor zijn dood in 1933 schreef hij daarover vanuit Zwitserland een opmerkelijke nota. Wilde men nodeloos bloedvergieten en een definitieve breuk in de toekomst voorkomen, dan was het nu de hoogste tijd om het einddoel van de Nederlandse koloniale politiek openlijk vast te stellen. Dat einddoel kon niet anders zijn dan onafhankelijkheid van Indonesië. Daarbij moest een eventuele relatie tussen het alsdan onafhankelijke Indonesië en Nederland uitdrukkelijk in onderling overleg geregeld worden. 'De gedachte', aldus Creutzberg, 'dat een kleine Westersche natie een acht maal zoo groote Indonesische bevolking, die zichzelf behoorlijk kan besturen, tegen haar zin in een staatkundig verband zou kunnen houden is te absurd om er lang bij stil te staan'.³⁹

Het waren profetische woorden; ook wel tragisch. Profetisch omdat het inderdaad tot nodeloos bloedvergieten zou komen en tot een definitieve breuk. Tragisch, omdat het geluid van deze ethische bestuurder net als dat van De Graeff in het klimaat van 1933 al niet meer was dan de stem van een roepende in de woestijn.

³⁹ *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 1974.